

ILK O'SPIRINLIK DAVRIDA DO'STLASHISH MUAMMOSI

Baxramova Dilobar Xusanovna
Toshkent shahar Yunusobod tumani
MMTB tasarrufidagi 354-sonli umumiy
o'rta ta'lim maktabi psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur mavzuda ilk o'spirinlik davrida do'stlashish jarayoni, uning psixologik xususiyatlari hamda yuzaga keladigan muammolar yoritiladi. Ushbu davrda tengdoshlar bilan munosabatlar shaxs rivojida muhim o'rin tutadi. Maqolada o'spirinlarning emotsional ehtiyojlari, ijtimoiylashuv jarayoni va do'stlikni shakllantirishdagi qiyinchiliklar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: o'spirinlik, do'stlik, ijtimoiylashuv, muloqot, emotsiya, o'zini anglash, tengdoshlar.

KIRISH

Ilk o'spirinlik davri inson hayotida muhim o'tish bosqichi bo'lib, bu davrda shaxsiy o'zgarishlar bilan birga ijtimoiy munosabatlar ham yangi bosqichga ko'tariladi. Ayniqsa, do'stlikka bo'lgan ehtiyoj kuchayadi va tengdoshlar bilan yaqin aloqalar o'rnatish o'spirin uchun katta ahamiyat kasb etadi.

Bu davrda o'spirinlar o'zlarini anglashga, jamiyatdagi o'rnini topishga intiladi. Do'stlar esa ular uchun qo'llab-quvvatlovchi muhit, tushunish va o'zini erkin ifoda etish imkoniyatini beradi. Shu sababli do'stlashish jarayoni shaxs rivojida muhim omil hisoblanadi.

Biroq, do'stlashish har doim ham oson kechmaydi. O'ziga ishonchsizlik, tortinchoqlik, muloqot ko'nikmalarining yetishmasligi o'spirinlarda do'st orttirishda qiyinchilik tug'diradi. Ba'zan esa tengdoshlar tomonidan qabul qilinmaslik qo'rquvi ularni yanada yopiq bo'lib qolishiga olib keladi.

Shuningdek, o'spirinlik davrida emotsional o'zgarishlar kuchli bo'lgani sababli do'stlik munosabatlarida barqarorlik yetishmasligi kuzatiladi. Noto'g'ri tushunish, tez ranjish yoki haddan tashqari bog'lanish kabi holatlar do'stlikda muammolarni yuzaga keltirishi mumkin.

Do'stlashish muammolarini hal etishda o'spirinlarda muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish muhimdir. Ularni ochiq fikr bildirishga, boshqalarni tinglashga va hurmat qilishga o'rgatish zarur. Bu esa sog'lom va mustahkam do'stlik aloqalarini shakllantirishga yordam beradi.

Oila va maktab ham bu jarayonda muhim rol o'ynaydi. Ota-onalar o'spirinlarni tushunishga harakat qilishi, ularni qo'llab-quvvatlashi kerak. O'qituvchilar esa sinfda

ijobiy muhit yaratib, o'quvchilar o'rtasida hamkorlik va do'stona munosabatlarni rivojlantirishi lozim. Axloqiy va ijtimoiy, siyosiy hislarning rivojlanishi ayniqsa xarakterlidir. Ular odatda muayyan axloqiy talablar bilan o'zaro to'g'ri munosabatda bo'ladilar. Boshdan kechirgan his-tuyg'ularni anglab yetish mahorati ham rivojlanadi.

Do'stlik – ilk o'spirinlik davridagi shaxslararo munosabat va hissiy bog'lanishning muhim turidir. O'spirinlik yoshida o'quvchilarda o'rtoklik hissining rivoj topishi xarakterlidir. *Rossiya* psihologlari *I.V.Straxov* bilan *A.L.SHnirman* tadqiqotlarining ko'rsatishicha, o'spirinlik yoshidagi do'stlik, o'smirlik yoshidagi do'stlikdan ba'zi bir xususiyatlari bilan farq qiladi.

Birinchidan, o'spirinlarda do'stlik motivlari ancha chuqurroq bo'ladi. Do'stlikning o'ziga yuqori talablar qo'yiladi, bular: oshkoralik, o'zaro ishonch, talabchanlik, sadoqat, birgalikda doimiy yordam ko'rsatish, kamchiliklarni tugatish, do'stiga yordam berish, o'zaro hurmat, bir-birini tushunish va hokazo.

- Ikkinchidan, do'stlik hislari ancha sermazmun bo'lib, qiziqishlar faoliyatning keng doirasini qamrab oladi.
- Uchinchidan, do'stlik emotsional bo'lib, do'sti kechirayotgan hislarga javob bera olish qobiliyatiga ega bo'ladi.

O'spirinlik yoshidagi do'stlik ko'pincha butun umr bo'yi davom etadi. Ilk o'spirinlik davridagi do'stlikning psixologik qonuniyatlari o'zining barqarorligi bilan ajralib turadi. Har xil insonlarning do'stligi bir xil bo'lmaydi, yosh, jins, va individual-tipologik xususiyatlarga ega bo'ladi. O'rtoqlik munosabatlari jamoani jipslashtirishga yordam beradi, uning hayotiy faoliyatini oshiradi. Yoningda o'rtoq'ing borligini his qilishning o'ziyoq qiyinchiliklarni yengishga yordam beradi. O'spirinlar do'stlik, samimiylilik, emotsional sofdillik kabi hislatlarni birinchi o'ringa qo'yishadi. Do'stlar bir-birlari bilan yuraklarini bo'shatadilar. Do'stlarga samimiy mehribonlik shaxsining reflektivlik darajasiga hamda uning emotsional hayot xususiyatlariga bog'liqdir. O'spirin hamma vaqt rostgo'y, samimiy bo'lishni istaydi.

Ilk o'spirinlik davridagi do'stlikning mezonlarini aniqlash uchun ularga quyidagi bir necha tugallanmagan gaplar taklif etiladi: "Do'st – bu...", "Do'stim bilan men ko'pincha...", "Do'st va o'rtoq bir emas, chunki ular ...". Bunda do'stlikning ikkita bosh mezoni aniqlandi: birinchisi o'zaro yordam ko'rsatish va sodiqlik; ikkinchisi – psixologik yaqinlik ("...meni tushunadigan"; "...meni yaxshi ko'radigan", "...hamma narsa haqida gaplashish mumkin" va h.). Birinchi tipdagi javoblar ko'p uchrasa-da, yosh ulg'ayishi bilan, ayniqsa 18-19 yoshlilarda psixologik yaqinlik ehtiyoji ortadi. Bu ehtiyoj qizlarda o'g'il bolalarga nisbatan, shahardagi ilk o'spirinlarda qishloqdagi tengdoshlariga nisbatan kuchli namoyon bo'ladi.

Ilk o'spirinlarning do'stlashishi o'z tabiatiga ko'ra ko'p funksiyalidir, bu esa uning ko'p shakllari mavjudligini: oddiy birgalikda vaqt o'tkazishdan, to bir- birlariga

sirlarini ochiq aytishgacha kuzatish mumkin. Asosida birgalikdagi faoliyat yotadigan guruhiy munosabatlardan farqli ravishda do'stlik bu eng avvalo hissiy bog'lanishdir. Do'st uchun shaxsiy yaqinlik muhimdir.

Ilk o'spirilik davridagi do'stlikning psixologik ahamiyati shundaki, u bir vaqtning o'zida uo'z-o'zini ochish maktabi va boshqa insonni tushunish maktabidir. Shuning uchun ilk o'spirinlar alter ego (ikkinchi "Men")ning qanday tipini tanlashlari qiziqish uyg'otadi. 15-16 yoshli yigit va qizlar o'zlaridan kattalarni do'st sifatida tanlashadi, ularning gaplarini jon deb

eshitishadi, ularning xulq-atvorini kuzatishadi. Kattalar bilan do'stlashish ular uchun qadrlidir. Kattalar bilan emotsional aloqaga kirish ehtiyoji ba'zan o'z hayotiy ideallarini topgandek, ularga berilib ketishga ham olib kelishi mumkin.

Lekin tengdoshlari bilan do'stlashish ehtiyoji undan-da kuchli namoyon bo'ladi. "Kim bilan do'stlashishni hoxlarding, o'zingdan kattalar bilanmi, tengdoshlaring bilanmi, yoki o'zingdan kichiklar bilanmi?" degan savolga ilk o'spirinlarning ko'pchiligi (75-85 %) tengdoshlarini tanlashgan, kattalarni (11- 20%), hamda kichiklarni juda kam (1-4 %) tanlashgan. Qizlar ham ko'pincha tengdoshlarini tanlashgan, lekin ko'pincha kattalarni ham tanlashgan (39-50%), o'zlaridan kichiklarni hech tanlashmagan. (I.S.Kon va V.A.Losenkov tadqiqotlari natijalari).

Do'st tanlashdagi bunday farqlarning psixologik mohiyati nimada? Fransuz psihologi B.Zazzo ham o'z tadqiqotlarida yuqoridagidek natijalarni qo'lga kiritgan. "Ideal do'st" yoshi ba'zi har doim anglanmaydigan psixologik ehtiyojlarni ochadi. Buning uchun tengdoshlarni tanlash teng munosabatlarga intilishni bildiradi. Tengdoshi bilan do'stlashish o'xshashlik va tenglik tamoyillariga asoslanadi: "Men bilan teng yigit bilan muloqot qilish oson", "Ustimdan kuladi, deb qo'rqmasdan unga hamma narsani aytish mumkin", "O'zimni aqlli ko'rsatishga intilmasdan, qanday bo'lsa shunday o'zimni ko'rsatishim mumkin, u bilan o'zimni erkin tutaman". O'zidan kattaroq do'stni tanlash g'amxo'rlik, rahbarlik ehtiyojini bildiradi: "Men bilmaydigan narsalarni aytib berishi mumkin". Ilk o'spirinlik davridagi do'stlik psixologiyasi shaxs xususiyatlari bilan chambarchas bog'liq. Bunda avvalo jins farqlari kuzatiladi. Qizlarda o'g'il bolalarga nisbatan 1,5-2 yil oldin yaqin do'stlikka ehtiyoj paydo bo'ladi, ularda do'stlik hissiyotlarga boy. Qizlarda

do'stlikning mezonlari yigitlarga nisbatan psixologik motivlarga boy bo'lib, ular yozilib gaplashib, bir-birlariga sirlarini aytishga ehtiyoj sezishadi.

Do'stlikning individual-psixologik xususiyatlari kam o'rganilgan. O'spirinning emotsional hayotida yangi bir holat sevgi paydo bo'ladi. O'spirinlik sevgisi sof, poqiza, beg'ubor, xilma-xil kechinmalarga boy, yoqimli, xayolga berilish va samimiyat belgilariga ega bo'ladi. Yigit va qizlarning sevgini boshdan kechirishida bir-birlarini hurmat qilish, do'stlik, o'zaro yordam, bir-birini tushunish kabi hislatlar xarakterli bo'lib, ular bir-birlaridagi yuksak ma'naviy sifatlarni qadrlaydilar. Yigit va qiz bolalar o'rtasidagi munosabatlar o'spirinlik yoshida faollashgan bo'ladi.

O'rtoqlariga nisbatan munosabatlar doirasi kengayadi, Ayniqsa, qizlarda aralash do'stlik ehtiyojlari kengayadi. Bolalarga xos 16-17 yoshlarda birinchi jinsiy moyillik va sevgi ehtiyojlari ko'rina boshlaydi. Ikki jins o'rtasidagi o'zaro munosabat masalasi asosiy muammolardan biri bo'lib hisoblanadi. Mabodo ana shunday hislar akademik litsey va kasb-hunar kolleji o'quvchilarida paydo bo'lsa, unga qanday munosabatda bo'lish kerak? Ayrim o'qituvchilar o'quvchilarda ana shu hisning paydo bo'lishidan ko'pincha cho'chiydilar va asabiylashadilar. Ular bu tuyg'uda "yomon berilib ketishlik"ni, "bemavrid va zararli sevgini" ko'radilar, bu o'qishga va jamoat faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, deb hisoblaydilar. Tanalar, boshqacha nazar bilan qarash va mashara qilishlar, "baloning oldini olish", "ta'qiq etilgan munosabatlarga chek qo'yish", "yo'l qo'yimaslik" kabi nojo'ya urinishlar boshlanadi. Bu hisga ko'pincha salbiy munosabatda bo'ladilar. Vaholangki, 16-17 yoshda boshqa jinsdagi kishiga mayl qo'yish va qiziqish bilan qarash normal hodisadir. 18 yoshda yigit va qizlar nikohdan o'tish huquqiga ega bo'ladilar. O'spirin sevgisi o'z asos e'tibori bilan sog'lom sevgi bo'la oladi. Samimiy kechinmalar olamiga qo'pollik bilan bostirib kirish sira ham mumkin emas, buning ustiga yigit yoki qizning ana shu tuyg'uga berilgani uchun uning ustidan kulish, haqorat qilish va koyishga yo'l qo'yib bo'lmaydi. Birinchi sevgi alomatlarini avaylash, ularga sezgirlik va ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish kerak. Lekin bu ana shu tuyg'ularga beparvo va befarq qarash kerak, degan ma'noni bildirmaydi.

Bu tuyg'ularning qanday xarakter kasb etishi, yigit va qiz o'rtasida qanday munosabatlarni keltirib chiqarishi o'quvchilar shaxsining ma'naviy darajasiga bog'liq. Ko'p hollarda sevgi tuyg'usi yigit va qizlarga yaxshi ta'sir ko'rsatadi. U yigit va qizlarga o'z kamchiliklariga barham berishga, shaxsning ijobiy fazilatlarini hosil qilishga intilishni vujudga keltiradi, o'qib-o'rganishga, qiyinchiliklarga qarshi kurashga o'rgatadi. Bu tuyg'u ilk o'spirinlarni poqiza, muloyim qiladi, ularda olijanob tuyg'ular va intilishlarni tarbiyalaydi. Unday bo'lsa, nega bu tuyg'uga chek qo'yish kerak? Aksincha, tarbiyachi bunday tuyg'uni qadrlashi va hurmat qilishi, uning vujudga kelishidagi soflikni avaylashi, bu tuyg'uning kelgusida ham har ikkala

tomonga yaxshi ta'sir ko'rsatishi uchun qo'ldan kelgan hamma chorani ko'rishi (hech bo'lmaganda, halaqit bermasligi) kerak.

O'spirinlarda sevgi hissi bir qancha holatlarga bog'liq. *Birinchi*dan - jinsiy yetilish; *ikkinchi*dan - ishonadigan, suyanadigan va har qanday nozik masalalar bo'yicha gaplashish mumkin bo'lgan do'stga ehtiyoj; *uchinchi*dan - bu tabiiy insoniy ehtiyoj hisoblanib, inson ko'pincha o'zini yolg'iz his qilganida kuchli emotsional bog'liqlikka intiladi. Tadqiqotlarning ko'rsatishicha bunday tuyg'u kuchaygan shaklda birinchi bor ilk o'spirinlik davrida yuzaga keladi. Ilk o'spirinlar yolg'iz bo'lishni istamaganliklari uchun o'zlari faol ravishda o'zaro yaqin muloqot, bir-birlari bilan intim munosabatni izlaydilar.

Ba'zan o'spirinlar bu hislarga shunchalik berilib ketadilarki, boshqa narsalar mavjudligi haqida mutlaqo unutib qo'yadilar. Bu davrda o'spirinlarda sevish mumkin bo'lgan qiz yoki yigit ideali paydo bo'ladi va ko'p yillar davrida bu ideal saqlanib turadi. O'spirinlar tasavvuridagi ideal kimnidir yoqtirishiga, sevishiga turtki bo'ladi. O'spirinlarning ideal obrazlari ba'zan real bo'lmaydi, ya'ni ular hech kimni «unga» o'xshatmaydilar. Bu esa ularda ishonchsizlik hamda yolg'izlik hissini ham yuzaga keltirishi mumkin. Ilk o'spirinlarga shu mavzuda badiiy adabiyotlar o'qish, kinofilmlar, teatrlar tomosha qilishni tavsiya etish hamda yoshi ulug' kishilar bilan suhbatlar o'tkazish, ularga o'zlarini kelgusi hayotlarini o'zlariga mos turmush o'rtoqlar topish masalasiga jiddiyroq yondoshishlariga yordam beradi.

Respublikamizda ilk o'spirinlik davrida do'stlikning psixologik xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlagan tadqiqotlarni G'.B.Shoumarov rahbarligida F.A.Akromova o'tkazgan. Uning tadqiqotlarida ham do'stlikka doir yuqoridagi natijalar olingan.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, ilk o'spirinlik davrida do'stlashish muhim, ammo murakkab jarayon bo'lib, u psixologik qo'llab-quvvatlash va to'g'ri yondashuvni talab qiladi. To'g'ri yo'naltirilgan o'spirin sog'lom ijtimoiy munosabatlarni shakllantira oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G'oziev E.G'. Umumiy psixologiya. – Toshkent: Universitet, 2017.
2. Davletshin M.G'. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. – Toshkent: TDPU, 2016.
3. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2018.
4. Yuldasheva N. Bola va o'smirlar psixologiyasi. – Toshkent, 2020.
5. Mavlonov A., To'raqulov X. Pedagogika. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
6. Vygotskiy L.S. Bola rivojlanishining psixologik asoslari. – Moskva: Pedagogika, 1984.
7. Elkonin D.B. Bolalar psixologiyasi. – Moskva, 1971.
8. Kon I.S. O'smirlik davri psixologiyasi. – Moskva, 1989.
9. Santrock J.W. Adolescence (O'smirlik psixologiyasi). – Sankt-Peterburg: Piter, 2014.
10. Erikson E. Shaxs rivojlanishining psixosozial nazariyasi. – Moskva, 1996.